

RÖVID BESZÁMOLÓ A SZOVJETUNIÓBAN TETT TANULMÁNYUTAMRÓL

Az 1957—58. évben (okt. 5—jan. 14) három és fél hónapot töltöttem a Szovjetunióban elsősorban azért, hogy az élő vogul vagy manysi nyelvet tanulmányozzam. Arra nem volt alkalmam, hogy a manysik lakóterületére, az Uralon túlra is elmenjek. A rendelkezésemre álló időből majdnem három hónapot Leningrádban töltöttem, mintegy tíz napot Moszkvában, ötöt pedig Tartuban és Tallinnban.

1. Moszkvában a Szovjet Tud. Akadémia Nyelvtudományi Intézetében többször tettem látogatást. Megismerkedtem a dialektológiai csoport néhány tagjával és vezetőjével, Avanyeszov professzorral. Tőlük a nagyorosz nyelv-atlaszra vonatkozólag nyertem értékes értesüléseket. Ezeket egy cikkben foglaltam össze, amely előreláthatólag a Nyelvőrben jelenik meg. A moszkvai állami levéltárban, a Szovjet Tud. Akadémia leningrádi levéltárában, valamint a leningrádi Szaltikov—Scesdrin közkönyvtár kéziratárában mintegy húsz kéziratot XVIII. századi és XIX. sz. eleji manysi és részben chanti szójegyzéket másoltam le.

Tartuban meglátogattam az egyetem finnugor és észtl nyelvészeti tanszékét, részt vettem és fölszóltam az Emakeele Selts (észtl nyelvltudományi társaság) ülésén, megtekintettem a kéziratot anyagokat. Tallinnban az Észtl Tud. Akadémia Nyelv- és Irodalomtud. Intézetében jártam, tájékozódttam munkájukról. Mivel nagyobb könyvajándékot is kaptam mindkét észtl városban, az újabb észtl nyelvészeti irodalomról ismerttetést írok a NyK-be. Mind Észtlországban, mind Leningrádban és Moszkvában az egyes intézmények vezetői, az idősebb és fiatalabb tudósnemzedék részéről a legnagyobb előzékenységet, barátságot tapasztaltam.

2. Tanulmányutam fő célja azonban az élő manysi nyelv tanulmányozása volt. Leningrádban igen kedvező körülmények közé kerültem, mert kiderült, hogy egy végzett aspiráns és egy, a Herzen-intézetben (pedagógiai főiskola) működő pedagóguson kívül kilenc olyan manysi nemzetiségű főiskolai hallgatóval találkozhattam, akik még jól tudták anyanyelvüket. Mivel szorgalmi idő volt, csak az esti órákat használhattam föl a velük való beszélgetésre és a nyelvi följegyzésekre. Az orosz tolmács szerepére Bereczky Gábor, a leningrádi egyetem magyar lektora vállalkozott, aki jó orosz nyelvltudásával kiségtett, ha valahol megrekedtem, és tolmácsi tisztét hűségesen viselte egész leningrádi tartózkodásom alatt. A följegyzéseket általában szállodai szobámban végeztem. Novemberben kaptam kölcsönbe magnetofont Diószegi Vilmostól, az akkor is Leningrádban tartózkodó néprajzkutatótól, majd a hónap végén beszereztem magamnak is egyet. Így azután szövegeim jelentős részét szalagra is vettem. Kettő kivételével valamennyi adatközlőm hangját is sikerült megörökítenem. Némelyik igen bátor volt a mikrofon előtt, mások viszont, még a legjobb adatközlők is, nagy lámpalázzal küszködtek. Adat-

közlőim nyelvjárási megoszlása a következő volt: az északi nyelvjárás területéhez tartozott 9 (ebből 4 a szoszvai, 2 a szigvai, 3 az obi nyelvjáráshoz), kettő pedig a keleti nyelvjárás területéhez tartozó jukondai nyelvjáráshoz.

A múlt században és a századfordulón a nagy kutatók: Reguly, Ahlqvist, Munkácsi és Kannisto bejárták a manysi nyelvterület nagy részét és igen gazdag nyelvtani, szótári és szöveganyagot hoztak haza. Különösen Kannisto több, mint öt éves ott-tartózkodása alatt szinte minden manysi családot személyesen megismert. Mégis van két kisebb nyelvjárás, az obi és a jukondai, amelyről eddig semmiféle tudományos följegyzés sincsen. Az obi nyelvjáráshoz van ugyan Steinitznek anyaga (vö. Wog. Vok. 2. l. 2. jegyz.), de ezt még nem tette közzé.

Mivel Munkácsi és Kannisto főképpen az idősebb nemzedéktől gyűjtött, az én adatközlőim pedig szükségszerűen az ifjabb korosztályból kerültek ki, Munkácsi és az én följegyzéseim között valójában nem 70, hanem száz év a különbség. Így természetesen nekem kevés szövegem van a hagyományos népköltészet régebbi műfajaiból, viszont jegyeztem föl lírai és táncdalokat meg vegyes tartalmú, a mindennapi életből vett prózát, ami az élő, beszélt nyelvet jobban tükrözi. Érdekes szint ad még szövegeimnek, hogy egy 20 éves költőtől, Sesztalov Ivántól is jegyeztem föl mintegy 30 költeményt.

Mivel még nem tudtam minden szövegemet letisztázni, csak hozzávetőlegesen közölhetem, hogy kb. 150 füzetlapnyi szöveget jegyeztem föl. Ezeknek jelentékeny része szalagon is megvan. A fordítás hasonló terjedelmű, a magyarázatok mintegy 20 lapra terjednek. A szövegek fordítással és jegyzetekkel, rövid előszóval kb. 10—12 íves füzetet tennének ki.

A szövegek nyelvjárási eloszlása nagyjából a következő: szigvai 55, szoszvai ugyanennyi, obi 12, jukondai 20 füzetlap.

A szalagra fölvelt dallamok száma 30 körül van. A találós mesék nélkül kb. 80 szöveg műfajok szerint a következőképpen oszlik meg:

Sorsének	15
Hősének-töredék	1 (prózában)
Medveünnepi színjáték	2
Eskü- és átokének	2
Lírai ének és táncdal	8
Lírai versek (Sesztalov)	28
Mese	10
Életrajzi, néprajzi prózai szöveg	10
Találós mese	40

A szöveggyűjtésen kívül végeztem nyelvtani gyűjtést is főképpen a két eddig ismeretlen nyelvjáráshoz, az obiból és jukondaiból. Nagyjából Munkácsi nyelvtani vázlatai alapján e két nyelvjáráshoz följegyeztem a névszók, névmások és igék ragozásának paradigmáit. Ez volt a legfárasztóbb munka adatközlőim számára. Igyekeztem a lehetőségekhez mérten az igekötőket, határozószókat és névutókat is kikérdezni.

Hogy a magánhangzórendszerrel minél jobban tisztába jöjjek, a szigvai, obi és jukondai nyelvjáráshoz végigkérdeztem a Steinitz Wog. Vok.-ban előforduló mintegy 600 szót. Ezenkívül a két szigvai adatközlőtől följegyeztem Lehtisalo könyve alapján a rénszarvastenyésztés szókincsét, egytől pedig a Szilasi-féle szójegyzéket (NyK. XXV). Még ezenkívül is végeztem alkalom szerű szógyűjtést, mivel adatközlőim ezt a munkát végezték legszívesebben

Így a szövegeimben is előforduló szavakat is beleszámítva, nagyon hozzávetőlegesen 7—8 ezerre becsülöm szóanyagomat, amelynek jelentékeny része több és igen gyakran valamennyi általam tanulmányozott nyelvjárásból megvan. A tőlem följegyzett szavak közül százon fölül van azoknak a száma, amelyek az eddig könnyen hozzáférhető források közül (Ahlqvist szójegyzéke, Szilasi, Csernyecov, Steinitz) egyikben sincsenek meg. Az természetesen valószínű, hogy nagy részük megtalálható Kannisto kéziratos szótári anyagában.

Személyes megfigyeléseim és perdöntő bizonyítékként szalagjaim azt hiszem, hogy bizonyos, eddig többé-kevésbé vitás, a hangszínre és időtartamra vonatkozó kérdést eldöntenek majd.

A mássalhangzók köréből a palatalizált szibilánst Munkácsi *š*-nek, Kannisto következetesen *ṣ̌*-nek jelöli. Lakó szerint (ÉMNy. 21—2) ez a hang inkább *š*. Bennem számos adatközlőnél tett megfigyelésem alapján az a meggyőződés alakult ki, hogy a jukondai nyelvjárásban mindig *ṣ̌*, az északiban azonban az *š* és *ṣ̌* a két határérték, és ezen belül szabadon variálódik még ugyanannál az adatközlőnél is. Szoszvai adatközlőim szinte mindig *š*-et mondtak, a szigvaiak és obiak vegyesen *š*-et és *ṣ̌*-et, illetve a kettő közti hangot. Zöngétlen mediák és lenisek Kannisto szerint a Szo. nyelvjárásban általánosak. Én leggyakrabban obi adatközlőimtől hallottam, ott még néha zöngésen is, de a szoszvai és szigvai manysiktól csak nagyritkán. A *w* (β) hangot szó kezdetén gyakran, sőt néha szó belsejében is mássalhangzó után labiodentálisan ejtik, de mégsem azonos a magyar labiodentális *v*-vel, mert az alsó ajak belső fele csak nagyon lazán érinti a felső fogsort. Az így ejtett hang akusztikai benyomása inkább *w*.

A szigvai nyelvjárásnak újabb fejleménye lehet, mert az eddigi kutatók sehol sem emlékeznek meg róla, hogy a *k* hang palatalis magánhangzó előtt olyan erősen palatalizálódik, hogy ejtése majdnem *t'*: pl. *k̄èr* 'vas'; *k̄énás* 'kelő tézta'; *k̄in* 'a nőtestvér férje' stb. Az *l* hang ejtése változó. Az északiban tetszőleges variánsként gyakran hallani oroszos *l*-et is. A jukondai nyelvjárásban azonban három *l* fonéma van: *l*, *l̄*, *l'* (pl. a *lax* 'dobni', *loutax* 'mosni', *l̄ax* 'ék'), ezek egymástól jól megkülönböztethetők. Az obi nyelvjárásban a palatalizált *l* mindig spirantikus, tehát *l'*, a palatalizálatlan azonban megfigyeléseim szerint csak *l* előtt.

A magánhangzórendszert Steinitz jól ismerte föl az északi nyelvjárásban, megállapításait tapasztalataim is a legtöbbször igazolták. Az obi nyelvjárásban azonban a kvantitás gyakran nagyon nehezen észlelhető. A nyílt szótag rövid magánhangzója az északi nyelvjárás területén körülbelül olyan hosszú, mint a zárt szótag hosszú magánhangzója.

Megfigyeléseim közben egy érdekes fonetikai-ritmikus törvényre jöttem rá: rövid zárt szótagban a szótagzáró magánhangzó rendszerint félhosszú: pl. Szi. *sořx*, 'цыпок (egy lazacfajta)', *t̄un̄rā* 'tundra', Ob = *sovjā* 'rénirha', *t̄yj̄t* 'hó', de *t̄yj̄t* 'egy szanfajta'.

3. Most még röviden jellemzem az obi és jukondai nyelvjárást. Az obi nyelvjárás közel áll ugyan a többi északi nyelvjáráshoz úgyannyira, hogy könnyűszerrel megértik egymást. Van azonban számos hangtani és szókinésbeli eltérés köztük. Az obi manysik száma 500 körül van. Kilenc faluban élnek Berjozovtól délre az Ob és mellékágai mellett mintegy 70 km hosszúságban és 20 km szélességben. A faluk északról és nyugatról orosz, keletről és délről chanti falvakkal határosak. Az obi manysik jelentős része chanti nyelven is beszél. Hangtanilag megkülönbözteti őket a szoszvai nyelv-

járástól a spirantikus *ɹ'* megléte, az *ʃ* fonéma, valamint a labialis *kw*, *ɣw* hiánya. Az utóbbi a legfeltűnőbb az infinitivus végződésében, amely a többi északi nyelvjárásban *-uŋkwe*, *-aŋkwe*, az obiban pedig *uŋke*, *-aŋke*.

A jukondai nyelvjárás hangtanában és földrajzilag is az AK. nyelvjáráshoz áll legközelebb. A Jukonda a Konda északi mellékfolyója, Nachracsinál ömlik bele a Kondába. Két jukondai adatközlőm nyelvjárása sem egységes, bár a két falu „csak” 70 km-re van egymástól. Magánhangzórendszere nagyon bonyolult. Az északi négy rövid magánhangzó-fonéma helyén a jukondaiban 9-et találunk és körülbelül ilyen gazdag a hosszú mássalhangzó-rendszer is a diftongusokat is ideszámítva. Érdekes egyezéseket mutat mássalhangzórendszere az északival, ugyanis *s*-ező és *ɣ*-zó.

4. A nyelvészetet most félretéve néhány szubjektív vonással szeretném általánosságban jellemezni manysi adatközlőimet. Tudom jól, hogy nagy merészség 11 ember alapján véleményt mondani egy nép tulajdonságairól, de nem lehet véletlen, ha 11 egymástól elég távoli faluból származó és a véletlen folytán egybeverődött manysiban azonos vonásokat véltem fölfedezni.

A manysik külsőleg alacsony termetűek, kezük és főleg lábuk nagyon kicsi. A rövidfejűség felé hajló középfejűek. Szemük enyhén mongolos vágású, de sokkal kevésbé, mint a tunguzoké, vagy jakutoké. Arcbőrük sem sárgás. Hajuk a barnától a szőkékig változhat, fekete a 11 közül csak egyetlen akadt. Foguk ragyogóan szép, egészséges.

Szerények, halkszavúak, kissé félszegek. Hamar mosolyognak, gyermekes kedélyűek. Csodálkoztak, hogy az ő maguktól is rendszerint lenézett nyelvük valakit érdekel.

Általában tudtak arról, hogy nyelvük finnugor nyelv. Az osztjákokkal amúgyis erősen tartják a rokonságot, de arról is hallottak, hogy nyelvük a magyarral is rokon. Egy magyar tudós nevét minden manysi főiskolai hallgató jól ismeri, ez a név pedig a köztük járt nyelvtudósé, Munkácsi Bernáté. Munkácsi Bernát vogul népköltési gyűjteménye a néprajz és a nyelvtudomány részére készült. Ez a tudós kutató bizonyára nem gondolt rá, hogy az ő népköltési gyűjteménye a vogul diákok legkedvesebb olvasmánya lesz. Néhány diák a Munkácsi följegyezte szövegek kedvéért tanulta meg a latin betűket, sőt a latin betűket csak a Munkácsi-féle hangértékben ismeri. Ezek többször olvastak föl társaiknak a Vogul Népköltési Gyűjteményből, és Vachruseva adjunktus a Herzen-intézetben mesélte, hogy vogul hallgatói gyakran kérik ugyanerre. A Herzen-intézet (ped. főiskola Leningrádban) északi tanszékének szemináriumai könyvtárában ez a legolvasottabb könyv, és már szinte szétolvasták.

Adatközlőim mind fiatalok voltak, már a szovjet korszakban születtek. Valamennyi elvégezte a tízosztályos iskolát, úgy került főiskolára. Városias öltözkében jártak, de egyszerűen, szerényen öltöztek.

5. Tanulmányutam alatt személyes kapcsolatokat építettem ki a szovjet finnugrisztika legjobb képviselőivel. Meggyőződtem róla, hogy ismerik és sokra értékelik a mi nyelvtudományi munkásságunkat. Ezt a megbecsülést nemcsak a finnugor nyelvészet, hanem az általános nyelvtudomány és szlavisztika képviselői részéről is éreztem. Tanulmányutam eredményei közt a gyűjtött nyelvi anyag mellett a személyi kapcsolatok kiépítését értékelem legtöbbször.

Kálmán Béla